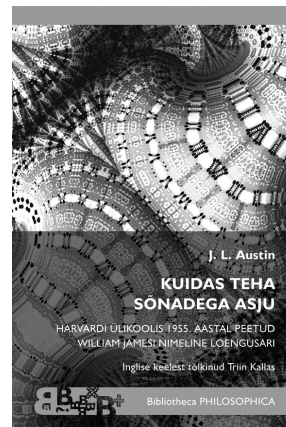

Suuga tegi suure linna

J. L. Austin. Kuidas teha sõnadega asju.
 Bibliotheca Philosophica. Tallinn:
 Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2018, 227 lk

Maarahvas tühja sõnadetegemisse ei usu, kui selle vanasõna tohutut levikut uskuda. Olgu käo- või kärbspesa, ikka on kätega tehtav kuidagi tõelisem. Muidugi ei ole sõnade ja tegude vastandamine ainult eestlastele tuttav – selle vastandusega mängiva pealkirjaga püüdis pilku ka Austin, kes astus 1950. aastate lõpus üles loengutega sellest, kuidas sõnadega asju tehakse.

Austin armastas sõnu teha, ja neidki pigem suuliselt. Kui teda praeguse teadusmaailma reeglite alusel hinnata, oleks tulemus suisa nõrk: kogu elu jooksul avaldas ta seitse publikatsiooni. Loengute tekste töötas ta iga esinemise järel veidi ümber, lihvides oma ütlemisi järjest täpsemaks, ent sellist raamatut, mida võiks tema filosoofiliseks põhiteoseks pidada, Austin ise avaldada ei jõudnudki. „Kuidas teha sõnadega asju“ tõi talle maailmakuulsuse alles postuumselt ja on kokku pandud loengupidaja märkmete, salvestatud loengute ja raadioesinemiste ning isegi kuulajate konspektide põhjal.

Selline tekst, mis on pigem autori mõtete rekonstruktsioon, seadis tõlkijale vastandlikke nõudmisi: ühelt poolt tuli hoida terminoloogilist rangust, nagu filosoofilise traktaadi puhul, teiselt poolt olid laused tihti mänglevad ja iseloomulikud suulisele kõnele. Näiteks otsustasime koos toimetajatega kõneakti edukuse väljendamiseks kasutada läbivald sõnapaari 'õnnestunud' – 'ebaõnnestunud', samas kui Austin eriti esimestes loengutes eelistab tavakeelsemaid sõnu *happy* – *unhappy* ja hiljem juba tehnilisemaid *felicitous* – *infelicitous*. Kui abielu sõlmimisest ei saa asja, kuna peigmees on juba abielus, on meil tegemist ühe äpardunud performatiiviga: tegu,

mida üritati, ei sooritatud. Asjaosalised on kindlasti õnnetud ja Austin armastab pakkuda mitmesuguseid emotsionaalseid termineid seesuguste kehtetuks osutuvate või võltside kõnetegude kohta, kuid performatiivi saab eesti keeles ühe sõnaga liigitada siiski 'ebaõnnestunuks'.¹ Abiellujate vaatenurgast ei tähenda see sugugi, et midagi ei toimunud, vastupidi – materjali jätkub terve Charlotte Brontë romaani jagu. Ja siin oli Austini sõnum seni vaid loogilise positivismi ja tõene/väär valikuga harjunud angloameerika publikule: iga sõnalise teoga kaasneb piiritu sotsiaalne kontekst.

Raamatu keskpaigaks jõuab Austin lugejatele näidata, et kõneteod ei ole ainult need tseremoniaalsed sõnade lausumised, mida tehakse abiellumise või lapse ristimise juures, ja mida enamasti tuntakse performatiividena. „Asju“ tehakse ka kõige lihtsamate tavakeele väljendite abil, mis ei eristu grammatiliselt kuidagi muudest lausungitest. *Ma tulen* võib olla nii lubadus sinuga homme kell 12 kella all kokku saada kui ka kirjeldus minu liikumisest sinna. Kaheksandas loengus joonistub välja kolmikjaotus lokutiivsete, illokutiivsete ja perlokutiivsete tegude vahel, mis seletavad keele kolme toimimisviisi igas suhtlusolukorras. Lokutsioon on sõnade väljaütlemine tavapärasel mõttes, illokutsioon aga viitab teole, mida nende sõnade lausumisel sooritati, ning perlokutsioon tagajärgedele, mida selle teoga saavutati. Meenutame näiteks katket hiljutise dopinguskandaali puhul avaldatud intervjuust (ERRi video 01.03.2019, minu rõhutused):

¹ Ühte keeleteoimetaja nõudmisel tehtud parandust kahetsen siiski: teise loengu lõpus (tõlkes lk 31) ütleb Austin: „... ja siinkohal pean ma mõned oma kassid lauale lubama.” Selle väljendi üle on pead murtud ja seletusi otsitud, ilmselt segab Austin meelega ja mänguliselt kokku ingliskeelsed väljendid *to let the cat out of the bag* ja *put one's cards on the table*. Kirjastuse keeleteoimetaja arvates oli väljend liiga „võimatu“ ning tõlkesse jäi kahjuks lihtsalt *kaartide avamine*. See ei väljenda kõiki nüansse hoiatuses, mida kasutab härrasmees, asudes ütleva midagi, millest päriselt ei sobi rääkida. Minu jaoks lisab põnevust avastus, et soome keeles kasutatakse väljendit *paneme kassid lauale*, kui on vaja juttu teha ebamugavatest küsimustest. Kust see ütlus pärineb ja ega seal Austiniga seost ole, kahjuks ei tea.

Toimetuse märkus: „Suomalainen fraasisanikirja“ (Otava 1981) ütleb, et selle algupärane tähendus on selgitada, kas kass on emane või isane, ja ülekantud tähendus `võtta asi põhjaliku uurimise alla. (*Nostaa kissa pöydälle alk jotta nähdään, onko se naaras vai koiras; kuv. asian ottamisesta perusteelliseen tarkasteluun.*). Selles allikas ei ole viiteid väljendi rahvusvahelisuse kohta, vaid ainult soome viited ja näiteid. Sarnast väljendit eesti keeles ei ole.

Ajakirjanik: Sportlane tunnistas, et kõik sai alguse 2016. aastal ning veredopingu tarvitamisele **õhutasite** teda teie. Miks te seda tegite, kuidas kõik toimus?

Treener: Tunnistan, et aastal 2016 olin mina see, kes andis sportlasele saksa spordiarsti kontaktid. See oli mu elu suurim viga, mida ma siiralt kahetsen.

Ajakirjanik: See tähendab, et te olete kolm aastat dopingu tarvitamist **tolereerinud**?

Treener: Ma ei saa seda päris nii tunnistada. ... Ma jääks selle juurde, et ma andsin need kontaktid.

Ajakirjanik: Miks te sportlasele dopingu tarvitamist **soovitasite**?

Treener: Ma andsin talle kontaktid, ma ei soovitanud dopingu tarvitamist.

Ajakirjanik: Samas te **olite kursis**, et ta tarvitab dopingut?

Treener: Jah, seda ma pean tunnistama.

Ajakirjanik: Siiski on õhus päris suur küsimus – kuidas te olete nii eduka treenerina kolm aastat vaadanud, et sportlane kasutab dopingut, ja olete sellega **nõus olnud**?

Treener: Ei, ma ei ole sellega täna nõus.

Ajakirjanik: Aga selle kolme aasta jooksul olite nõus?

Treener: Ei olnud nõus.

Ajakirjanik: Kui sportlane ütles, et lähen ja saan verepangast värsket verd, andis teile selle kohta infot ja te ütlesite, et „okei, **ma pole nõus**“?

Treener: Te utreerite neid asju.

Intervjuu toob nähtavale, kuidas üht lokutiivset tegu – saksa arsti telefoni- numbri edastamist – saab tõlgendada erineva illokutiivse jõuga tegudeks: kas see on välismaa spetsialisti teenuste olemasolust *informeerimine* või nende kasutamise *soovitamine*? Kas perlokutiivselt tähendab see dopingu tarvitamise tolereerimist, pettusega kursis olemist või nõustumist? Kas juriidilises mõttes on tegu kuriteole õhutamise, kaasosaluse või kuriteost teadlik olemisega seda takistamata? Hinnangute andmisel ja eriti kohtusaalis muutuvad need muidu nii teoreetilistena tunduvad arutlused täiesti reaalsed ning just sõnade alusel määratakse ka eksinuile karistusi. Eks kohtuotsuski ole omakorda üks sõnadega tehtud tegu.

„Kuidas teha sõnadega asju“ on tõenäoliselt üks neist raamatutest, millest paljud teavad ja on pidanud rääkimagi, kuna pool sajandit on teinud kõnetegude teooriast klassika, mida õpetavad algkursuste raames nii filoloogid, filosoofid kui ka mitmed teised nn keelelisest pöördest mõjutatud moodsamad teadused. Ilmselt ei ole niisama paljudel olnud põhjust igati muhedat originaali lugeda, nagu ikka juhtub raamatutega, millest ringleb sadu ümberjutustusi. Nüüd on see võimalus eesti keeles olemas.

Triin Kallas
tõlkija